

Universities in the modern age: New challenges, trends, paradigms and expectations

Authors **Zahid Mammadov**

Doctor of Economic Sciences, Professor of Azerbaijan State University of Economics. E-mail: prof.zahid.mamed@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6425-8690>

Shafa Aliyev

Professor of Sumgayit State University. Azerbaijan.
E-mail: shafaaliyev@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4997-7563>

Abstract Radical transformations are observed in the higher education system of economically developed countries. Their essence is related to the crucial role of universities in innovative development and economic growth. The article discusses how modern universities operate in the face of rapid change. It is noted that as the socio-economic functions of universities change, along with the traditional educational and scientific missions, a rapidly developing sphere of economic activity emerges. In this context, the issues of commercialization and marketing of scientific products are analyzed.

Keywords Universities, research centers, higher education system, knowledge economy, research university.

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.239>

To cite this article: Mammadov Z., Aliyev Sh. (2020). Universities in the modern age: New challenges, trends, paradigms and expectations. Azerbaijan Journal of Educational Studies. Vol. 691, Issue II, pp. 99–115

Article history: Received — 20.04.2020; Accepted — 18.05.2020

Müasir dövrdə universitetlər: yeni çağırışlar, trendlər, paradıqmalar və gözləntilər

Müəlliflər **Zahid Məmmədov**
İqtisad elmləri doktoru, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
professoru. E-mail: prof.zahid.mamed@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6425-8690>

Şəfa Əliyev
Sumqayıt Dövlət Universitetinin professoru.
E-mail: shafaaliyev@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4997-7563>

Annotasiya İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin ali təhsil sistemində radikal transformasiyalar müşahidə olunur. Bunların mahiyyəti universitetlərin innovasiyalı inkişafda və iqtisadi artımda həlledici rolu ilə bağlıdır. Məqalədə sürətli dəyişikliklər şəraitində müasir universitetlərin necə fəaliyyət göstərməsindən danışılır. Qeyd olunur ki, universitetlərin sosial-iqtisadi funksiyaları dəyişdikcə, ənənəvi olan təhsil və elmi mis-siyalarla yanaşı, sürətlə inkişaf edən iqtisadi fəallıq sferası yaranır. Bu çərçivədə elmi məhsulların kommersionlaşması və bazara çıxarılması məsələləri təhlil edilir.

Açar sözlər Universitetlər, elmi-tədqiqat mərkəzləri, ali təhsil sistemi, biliklər iqtisadiyyatı, tədqiqat universiteti.

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.239>

Məqaləyə istinad: Məmmədov Z., Əliyev Ş. (2020). Müasir dövrdə universitetlər: yeni çağırışlar, trendlər, paradıqmalar və gözləntilər. «Azərbaycan məktəbi». № 2 (691), səh. 99–115

Məqalə tarixçəsi: Göndərilib — 20.04.2020; Qəbul edilib — 18.05.2020

Giriş

Universitetlər təkcə təhsil mərkəzləri kimi deyil, həm də elmi-tədqiqat mərkəzləri kimi qəbul olunur və ixtisaslaşır. Burada təhsilalanları öyrətməklə yanaşı, müxtəlif istiqamətli və genişmiqyaslı elmi tədqiqatlar da aparılır. Təhsil müəssisəsinin cəlbədiciyi, təhsilin dəyəri, şübhəsiz, universitetlərin elmi statusuna, yəni tədqiqatların nəticələrinə uyğun olaraq müəyyənləşdirilir.

İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin ali təhsil sistemində radikal transformasiyalar müşahidə olunur. Bunların mahiyyəti universitetlərin innovasiyalı inkişafda və iqtisadi artımda həlledici rolu ilə bağlıdır. Bu isə universitetlərin sosial-iqtisadi funksiyalarının dəyişməsi deməkdir, yəni ənənəvi olan təhsil və elmi missiyalarla yanaşı, sürətlə inkişaf edən iqtisadi fəallıq sferasının yaranmasıdır. Həmin çərçivəyə texnologiyaların işlənməsi və transferi, elmi məhsulların kommersiyalaşması və bazara çıxarılması, yeni bizneslərin yaranması, nəhayət gəlir əldə etmək məqsədilə əqli mülkiyyətin idarə olunması daxildir.

Təcrübə göstərir ki, təbii sərvətlərin bolluğu cəmiyyətin inkişafının əsas göstəricisi deyil, əsas odur ki, bu sərvətlərlə cəmiyyətin hərəkətverici qüvvəsi olan insan kapitalına çevrilməsi təmin edilsin. Bu, indiki mərhələdə ali təhsil sisteminin ən zəruri vəzifəsidir. ABŞ, Yaponiya, Cənubi Koreya və digər inkişaf etmiş ölkələr malik olduqları maddi resurslardan daha çox təhsil sisteminin yetişdirdiyi insan kapitalından böyük gəlirlər əldə etmişlər.

Biliklər iqtisadiyyatına əsaslanan indiki inkişaf, xüsusən ali təhsil sistemində elmi potensialın və elmi məhsulların kommersiyalaşdırılmasını nəzərdə tutur. Müasir dövrdə universitetlər qlobal dünya iqtisadiyyatının tərkib hissəsi kimi qlobal bilik xidmətləri bazarında ən mütərəqqi bilik və yaradıcı intellektual sahədə aparıcı oyunçular kimi çıxış edir. Bu kontekstdə bir çox dünya ölkələrinin hökumət nümayəndələri yaxşı başa düşürlər ki, onların qabacıl universitetlərinin dünyanın intellektual və elmi inkişafı prosesində ön cərgələrdə olması vacibdir.

Universitetlərdə bilik istehsal olunur və burada istehsal edilən biliklər ictimaiyyətin hüquqi, sosial-iqtisadi qərarlarına ciddi təsir göstərir. Məhz buna görə də, Qərbi universitetlərində sosial elmlərin nümayəndələrini “düşüncə fabrikalari” (think tanks) və ya “düşüncə polisi” adlandırırlar [Məmmədov Z. 2020, s.51-69].

Modern ali məktəblərin məqsədi öyrətmək deyil, öyrənmək olmalıdır. Öyrənməyi bilməyən ali məktəblər, öyrədən müəssisə də ola bilməz, yəni özünü öyrənməyən, başqasını öyrədə bilməsi mümkünsüzdür. Qlobal səviyyədə patentləşdirmə işlərinin icmalından belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, biotexnologiyalar sahəsində elmi tərəqqinin mühərriki kimi firmalar yox, məhz universitetlər çıxış edir.

Müasir universitetlərdə elmi fəaliyyət üç məqsəd naminə inkişaf edir:

1. Araşdırma yolu ilə bilik istehsal olunur. Universitet insan biliyinin gücü çərçivəsində olan hər şeylə maraqlanır və tədqiq edir;

2. Araşdırma tədris prosesində istifadə edilərək gələcək nəsilləri bilikli hazırlayır;

3. Cəmiyyətin və xüsusilə də, əmək bazarının ehtiyacına uyğun keyfiyyətli kadr və ya mütəxəssislər hazırlayır [Məmmədov Z., 2020, s.51-69].

«Bu gün dünyada ictimaiyyətin və iqtisadiyyatın ehtiyaclarına universitetlərin elmi-tədqiqatları cavab veririmi?» mövzusu ən çox müzakirə edilən mövzular sırasında yer alır və məqalədə bu qəbildən olan suallara cavab axtarılır.

Universitetlərin tarixi inkişafı

Klassik universitet dedikdə, adətən, təsəvvürlərdə uzun illər ərzində toplanmış, saxlanılmış və univerial liberal bilik ötürmək qabiliyyətinə malik olan universitet nəzərdə tutulur. Bu ideyanın inkişafı və institusional formalaşması XIX-XX əsrlərdə ali məktəb modelləri formasında inkişaf etmişdir. Məsələn, liberal təhsil modeli, yaxud Britaniya internat tipli modeli, daha sonralar isə ABŞ-da Çikaqo modeli, Fransada böyük məktəb modeli diqqət çəkmişdir. Onların hər biri öz qarşısına bir vəzifə kimi cəmiyyətin elit, mədəni və intellektual təbəqəsini formalaşdırmağı qoymuşlar.

Qeyd etmək lazımdır ki, böyük məktəb modeli və liberal model dünya səviyyəsində tanınmağa nail ola bilməmişdir. Belə ki, bu məktəblərdə ciddi tədqiqat işləri yox idi, buna görə də intellektlərə elitar və legitim şəkildə təsir etmək imkanları az idi. Avropada təhsil məkanı ilə bağlı mübahisələrdə islahatlar modeli Almaniya universitetləri qalib gəldi, Məsələn, XIX əsrdə dünya səviyyəsində Almaniya universitetləri elm sahəsində böyük nailiyyətlər qazanmış və bu proseslər XX əsrin 30-cu illərinin axırına kimi davam etmişdir.

XIX əsrdə alman islahatçılarının fəaliyyəti nəticəsində yeni universitet ideyası, yəni neoklassik universitet ideyası formalaşmışdır. Alman ənənəsində çoxlu sayda görkəmli müəlliflər olsa da, V. Humboldtun adı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki o, nəzəriyyəçi olmaqla bərabər, həm də təcrübəçi idi. Berlin Universiteti Prussiya Elmlər Akademiyasının bazasında 1810-cu ildə onun xüsusi əməyi və ideyası əsasında yaradılmışdır. Bundan sonrakı illərdə isə Berlin Universitetinin bazası və nümunəsi əsasında Almaniyanın və digər ölkələrin universitetləri modelləşdirilmişdir.

Humboldtun universitet ideyasının əsasında elmin institusional inkişafı və alman xalqının mənəviyyatının tərəqqisi yer almışdır. Belə ki, həqiqət elmi yolla axtarılmalıdır, buna görə də, universitetin mühüm vəzifələrindən biri elmi tədqiqatlar olmalıdır. Biliklərin verilməsi və həqiqətə nail olunmasında bacarığın

formalaşması sonrakı mərhələdə insanların mənəvi baxımdan inkişafını təmin edir.

Beləliklə, klassik (orta əsrlər) universitetlərdə – yeni bilik istehsal olunmur, elmi tədqiqat işləri aparılmır. Əsas məqsəd keçmişin biliklərini qorumaq və ya kilsə doktrinlərini öyrətmək olur. Yəni müzakirə etdilər, amma heç bir şey kəşf etmədilər. Tədqiqat universiteti – V. Humboldt tipli universitetlər (Aydınlanma universitetləri) – təhsilənlərin düşüncələrində elmi-nəzəri fikirlərin canlanması və elmin əsas qanunlarını diqqətə almaları mövzusunda onları cəsarətləndirmək üçün bu biliklərin necə kəşf edildiyini örnəklərlə açıqlamaqdır. Tədqiqat universiteti – elmi fəaliyyətlə tədris prosesinin real inteqrasiyası əsasında elm və təhsil fəaliyyətini eyni dərəcədə səmərəli həyata keçirən, qabaqcıl elmi tədqiqatlar aparan, keyfiyyətli elm, tədris mühitini təmin edən, yüksək elmi-pedaqoji kadr potensialına malik olan ali təhsil müəssisəsi və ya elm-təhsil mərkəzləridir.

İnnovasiyayönlü universitet, yəni universitet və biznes əməkdaşlıq tipli təşkilatlarda isə elmi tədqiqatların, biliklərin kommersionlaşdırılması təmin olunur. Təhsil-elm-innovasiya üçbucağında elm əsas təşkil edir və elmi fəaliyyətin formal xarakterdən, mücərrəd məzmunundan xilas edilməsi, eləcə də universitetlərdə elmi fəaliyyətin idarə edilməsinə ənənəvi yanaşmanın dəyişməsi zərurəti yaranır. Universitetlər təhsil-elm-istehsal üçbucağı prizmasından qiymətləndirilir. Cəmiyyətdə artıq birmənalı olaraq qəbul edilir ki, praktika ilə əlaqəsi olmayan elm, elm və praktika ilə əlaqəsi olmayan təhsil, təhsil və elmlə əlaqəsi olmayan biznes mümkün deyil.

“Hazırda ABŞ-da əksər aparıcı sənaye sahələrinin formalaşmasının 80%-dən çoxu universitetlərində icad edilən yeniliklərlə bağlıdır” [Мамедов З.Ф. 2019]. Beləliklə, müasir universitet elmtutumlu texnologiyalar və innovasiyalar yaradır, sənaye ilə sıx əməkdaşlıq edir, biliklərə əsaslanan məhsul istehsalçısına çevrilir, əmək bazarı üçün yeni iş yerləri təklif edir, texnoparklar, startaplar vasitəsilə real bazarda biznes subyekti qismində iştirak edir.

Müasir universitetlərin missiyası

Müasir universitetlərin missiyası – sürətli dəyişikliklər şəraitində necə yaşamaq sualına cavab tapmaq, pragmatik yanaşmaları müəyyənləşdirmək, bazar iqtisadiyyatı şəraitində insan həyatının bütün sahələrinə aid problemləri öyrənmək, cəmiyyətin sürətli diferensiasiyasını izləmək, araşdırmaq və bu proseslərdə ali təhsil müəssisəsinin xüsusi yerini tapmaqdan ibarətdir.

Müasir çağırışlar və informasiya erasında universitetin əsas missiyalarını R.A. Barnett belə ümumiləşdirir [Barnett R. 1999]:

- özünün kommunikasiya imkanlarını genişləndirmək, fənlərarası inkişafı

təmin etmək, mədəniyyətlərarası dialoqu genişləndirilmək, bu proseslərə yeni iştirakçıları cəlb etmək, kritik düşüncənin formalaşdırılmasına nail olmaq;

- fənlərarası tədqiqat metodologiyasını inkişaf etdirmək və təhsil sahəsinin bütün agentlərinə tədqiqat prosesində iştirak üçün eyni şəraiti yaratmaq;
- təhsil sahəsi agentlərinin sosial quruluşunu formalaşdırmaq və onların yeniliklərə hazırlığını təmin etmək;
- təhsil sahəsi agentlərini yeni biliklərlə təmin etmək, bacarıq və yeniliyi inkişaf etdirmək, qeyri-müəyyən situasiyalarda qeyri-standart yeni qərarların verilməsi bacarığını aşılamaq.

Modern universitetlər həm tədqiqat, həm də tədris prosesini həyata keçirən araşdırma müəssisələridir. Universitetlər elmi bilikləri öyrənmək arzusunda olanlara çatdıran və elmi araşdırmaları fasiləsiz davam etdirən elmi mərkəzlərdir [Məmmədov Z., 2020, s.51-69].

Universitetlərin inkişafı ilə bağlı yeni paradigmlar

Dünya səviyyəli universitetlərdə dövlət statusuna və ya özəl sektora aid olmalarından asılı olmayaraq, dünyanın ən yaxşı tədqiqatçıları işləyir və müxtəlif ölkələrdən ən yaxşı tələbələr təhsil alırlar; onlar beynəlxalq mühitdə baş verən hadisələrə və tendensiyalara, çağırışlara uyğun hərəkət edir və bunları nəzərə alırlar; onlar yorulmadan dünya səviyyəli aktual problemlərin həllinə çalışır və başqa təşkilatlarla fəal şəkildə əməkdaşlıq edirlər.

Müasir dövrdə universitetlərin inkişafı ilə bağlı Cəmil Səlminin konsepsiyası daha çox məzmunlu hesab olunur və universitetlərin inkişafı ilə bağlı 3 əsas əlaməti fərqləndirir [Салми Дж. 2009]:

- 1) İstedadlıların cəmləşməsi (müəllimlər, tələbələr və inzibatçılar arasında);
- 2) Resursların bolluğu (malyyə və infrastruktur);
- 3) Çevik idarəetmə (idarəetmədə sərbəstlik, innovativ qərarlar və bürokratik baryerlərin yoxluğu).

Qeyd olunanlar üç əsas həlledici funksiyada özünü göstərir: 1) yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması; 2) elmi tədqiqatlar; 3) cəmiyyətin rifahı.

Yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması ilə bağlı qeyd etmək mümkündür ki, dünya səviyyəli universitetlər kadr ehtiyatlarının yaradılmasına səy göstərir, bununla da, dünyanın ən istedadlı və güclü kadr ehtiyatını formalaşdırmış olur, eyni zamanda milli və qlobal səviyyədə bu sahədə ən mühüm resursları təmin edirlər.

Elmi tədqiqatlara gəlicə isə dünya səviyyəli universitetlər ən qabaqcıl tədqiqatlarla məşğul olur və müasir dövrün ən yaxşı kəşflərinə səy göstərir, bununla da beynəlxalq səviyyədə bu sahədə mühüm vəzifələri yerinə yetirməklə, bəşəriyyətin rifahını yaxşılaşdırırlar.

Nəhayət, dünya səviyyəli universitetlər insanlıq naminə qlobal problemlərin kompleks həlli istiqamətində töhfələrlə yanaşı, bütün dünyada davamlı inkişafa, bəşəriyyətin tərəqqisinə təkan verirlər.

Dünya səviyyəli universitetin yaradılmasına beynəlxalq təcrübədən yanaşdıqda üç əsas strategiya fərqlənir:

- 1) Potensialı mövcud olan bir neçə universitetlərin səviyyəsinin artırılması və onların qabaqcıl təhsil müəssisəsinə çevrilməsi;
- 2) Bir neçə universitetin birləşməsi nəticəsində yeni universitetin yaradılması, dünya səviyyəli universitetə xas olan sinergetik inkişafın (effektin) yaradılması;
- 3) Sıfırdan başlayaraq yeni universitetin yaradılması.

Bu üç strategiyanın hər birinin öz üstünlükləri və çatışmayan cəhətləri vardır.

Universitetlərdə tədris prosesinin qarşısında yeni çağırışlar

1. Devid Koen “Ловушки преподавания” əsərində yazır: “Burada bizim qarşımızda mahiyyətə iki vəzifə dayanır. Birincisi, elə etmək lazımdır ki, tələbələr bilikləri sadəcə istehlak formasında qəbul etməsinlər və onları mənimsəyərək öyrənsinlər. İkincisi, feedbacki artırmaq və daha da rəngarəng etmək lazımdır, tələbələr və müəllimlər arasında əlaqə və əks-əlaqə olmalıdır. Tələbələri sərbəst fəaliyyət istiqamətinə stimullaşdırmaq lazımdır” [Дэвид К.К. 2017].

2. Tələbələr müzakirələrin aktiv iştirakçısı olmalı və onlar düşünərək öyrənməlidirlər. Lakin ictimai və sosial elmlər üzrə kimsə kitab oxumursa, ona nəyisə və necə öyrətmək olar? Bu isə adi mövzular deyil, əksinə müzakirəyə və düşüncəyə əsaslanan mövzulardır. Ancaq müasir tələbələr elmi və tədris əhəmiyyətli kitablardan az istifadə edir. Əgər tələbə elmi kitab mütaliə etmərsə, deməli, müvafiq mövzunun quruluşunu izah edə bilməyəcəkdir.

3. Professor və ya lektor tədris prosesində apardığı elmi-tədqiqat işləri ilə tələbələri tanış etməlidir. Başqalarının hazırladığı dərslıkdən dərs demək tələbələrin diqqətini yayındırır. Professor dərsdə öz elmi fəaliyyəti haqqında, yəni apardığı tədqiqatın müzakirəsini təşkil etməlidir. Özünün tədqiqatlarını tələbələrin ictimai müzakirəsinə təqdim etməyənlər heç bir halda yaxşı lektor və ya müəllim ola bilməz.

4. Tələbələrə akademik bacarıqlar yeni formada öyrədilməlidir. Bu bacarıqlar çoxməzmunludur və kritik düşüncəni formalaşdırır, səmərəlidir, həm də mühüm problemləri müəyyənləşdirməyə imkan verir.

5. Düşüncənin Google – laşdırılması. Biz artıq, həqiqətən, beynin vasitəsilə yox, Google-un köməyi ilə fikirləşirik. Ən başlıcası, internet tənqidi düşüncəni söndürür və o bu cür fikirləşməyi öyrətmir. Tənqidi düşüncəni kitablar öyrədir, bunun üçün keçmiş bilik sisteminin meyarları, o cümlədən ensiklopedik biliklər daha çox önəmlidir. İnternet bilikləri və informasiyanı kifayət qədər sadələşdirir və həzm etmək üçün asanlaşdırır, nəticədə, insanı tənqidi düşüncədən məhrum edir. Hamı çalışır ki, nə isə asan və daha gözə soxulan ideyaları, frazaları və nəzəriyyəni önə versin və onun köməyi ilə izah etsin. Bu məsələ təkcə müəllimlər üçün yox, həm də cəmiyyət üçün xarakterikdir.

6. Vəziyyət həm də onunla kəskinləşir ki, müasir dünyada universitetlər bilik üzərində “inhisarını” itirməkdədirlər. E.Tofflerə görə, informasiya erasında çoxlu sayda bazar strukturları öz hakimiyyətini itirir və dünyanın yenidən bölüşdürülməsi başlanır. Bu tezis daha çox universitetlər üçün qəbul olunandır. Belə ki, orta əsr universitetləri dövründə onların çoxlu sayda imtiyazları var idi: əgər kimsə bilik almaq istəyirdisə, yalnız onların yanına getməli idi (professorlar, kitablar, kitabxanalar, laboratoriyalar).

Professorlarla tələbələr arasındakı münasibətlərdə “monoloq” formatı

ikincilərdə psixoloji komplekslər yaradır. Bundan əlavə, tədqiqatlar göstərir ki, lektora qarşı münasibətlərdə qıcıqlanmalar artmaqdadır və onlar bu münasibətlərdən yorulurlar. Belə ehtimal olunur ki, tələbə üzərində ağır çəkili fiqurun "asılməsi" ona əlavə psixoloji təsir göstərir; stulda əyləşən adam daha yaxşı qəbul olunur. Bu halda, lektorun "danışan başı" tələbələr üçün canlı insan kimi daha üstün hesab olunur.

Müasir gənclər yaşlı nəsil qarşısında müəyyən ənənəvi münasibətləri transformasiya etdiklərindən, onlar saatlarla abstrakt izahlara qulaq asmaq istəmirlər; onlara lektorla canlı əlaqə lazımdır. C.Barberin qeyd etdiyi kimi bu gün tələbələr danışq tələb edir, mühazirələr yox. Müasir insanın yetkin ağılı mühazirələrin ləng prosedurlarına qarşı etiraz edir. Mühazirələrin başqa bir xüsusiyyəti də odur ki, bu üsul yeni biliklərin ötürülməsi üçün rahat bir forma deyildir və kifayət qədər prinsipial olaraq texnoloji nöqsanlara malikdir. Söhbət ondan getmir ki, böyük auditoriyada kimsə materialları tez mənimsəyir, digərləri isə bunu ləng qəbul edir. Lektor müəyyən tempə çıxış edir, dinləyicilər isə adətən, üç qrupa bölünür: 1) Bəzilərinə bu qane edir; 2) Bəziləri mühazirənin bütün müddəalarını mənimsəməyi çətdirmir; 3) Mövzunun zəif tempdə aşılınması kimlərsə cansıxıcı gəlir.

İnsanların temperamenti və koqnitiv bacarığı bərabər olmadığına görə hamıdan biliklərin ötürülməsi istiqamətində vahid tempin sərgilənməsini tələb etmək doğru olmaz, həm də bu hal dinləyicilərin bir hissəsində əks effekt verəcəkdir. Buna görə də, sərbəst şəkildə evdə və ya kitabxanalarda materialların öyrənilməsi daha rahatdır, yəni hər bir insan özü üçün rahat olan oxuma tempini seçir.

Bu gün universitetlərdə professorların mühazirələri əvvəlki dövrdə olduğu qədər dəyəərə malik deyil, bu mühazirələrdə deyilənlərin hamısını sərbəst şəkildə internetdə oxumaq mümkündür. Universitet kitabxanaları da qiymətdən düşmüşdür; çünki burada da internet öndədir və tələb olunan materiallar operativ şəkildə internetdən tapılır. Universitetlərin istehsal strukturlarından ayrı düşməsi də professorları darıxdırıcı və maraqsız etmişdir. Bütün bunlara əlavə olaraq, hər yerdə professorların gəlirləri azalmaqdadır. Yada salaq ki, orta əsrlərdə Alman professorlarının gəlirləri o səviyyədə idi ki, belə bir söz gəzirdi: "O, professor kimi yaşaya bilər" [Балацкий Е.В. 2015, с.72-98].

Universitetlərdə elmi fəaliyyət

Müasir universitetlərdə elmi fəaliyyətin idarə edilməsi sistemi qeyd edilən prioritet istiqamətləri əhatə edir: Elmi fəaliyyətin təşviqi sisteminin idarə edilməsi; Elmi araşdırma layihələrinin idarə edilməsi; Universitet-biznes və ya real sektor əməkdaşlığının idarə edilməsi; Tədqiqat mərkəzləri, institutlar və

onların idarə edilməsi; Real və virtual araşdırma laboratoriyalarının idarə edilməsi; Texnologiyaların transferinin idarə edilməsi; Elmi jurnal və nəşr fəaliyyətinin idarə edilməsi; Elmi fəaliyyətdə akademik etik prinsiplərin təmin olunmasının idarə edilməsi və elmi fəaliyyətin ölçmə və qiymətləndirmə sisteminin (elmmetriya) idarə edilməsi.

“Konkret elmi nəticə necə əldə olunur?” – sualı olduqca düşündürücüdür. Adətən, bu suala cavab ictimaiyyətə böyük əhəmiyyətli elmi tədbirlərdə məruzələr və onların müzakirəsi zamanı məlum olur. Birinci, dərcetmə – məruzənin tezisləridir. Növbəti mərhələdə tədqiqat dərinləşdikcə məruzə məqaləyə çevrilir və hər hansı bir tematik topluda və ya elmi jurnalda dərc olunur. Birinci halda ideyanın tez yayılması daha çox diqqət çəkir, belə ki, tematik toplu faktiki olaraq kollektiv monoqrafiyaya çevrilir və qrup şəklində tədqiqatçıların əldə etdikləri nəticələri özündə əks etdirir. Növbəti mərhələ isə jurnalda dərc olunma və ya monoqrafiyanın buraxılması ilə yekunlaşır və bu mərhələnin bitməsi baş verir. Yaxşı monoqrafiya – bir neçə məqalələrin (elmi nəticələrin) mexaniki birləşməsindən ibarət deyildir, elmi nəticələri özündə əks etdirən əsərdir. Dərsliyin yaradılmasında isə daha çox geniş yayılan və istifadə olunan, o cümlədən tədris prosesinə daxil edilən materiallara üstünlük verilir.

Müasir dövrdə elmi fəaliyyətin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi proseslərini həyata keçirən inzibatçılar, əsasən, nəşr sayı və elmi jurnallarda istinad edilmələrindən istifadə edirlər. Bizim fikrimizcə, elmi işçilərin və kollektivlərin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi çox ciddi ekspertizaların nəticəsi əsasında aparılmalı və elmi nəticələrin publik olaraq müzakirəsindən sonra həyata keçirilməlidir. Elmi jurnallarda dərc olunanlar və istinadların sayına görə hesablanan elmmetrik göstəricilər yalnız məlumat – yardımçı rolunu oynaya bilər. Məsələn, 1995-ci ildə fiziologiya və tibb üzrə Nobel mükafatı almış Ed Lyus çox az məqalə dərc etdirmiş və aşağı h– indeksə malik olmuşdur.

Universitetlərdə elmi nəşr siyasəti

Son onilliklərdə akademik həyatın əsas problemlərindən biri də tədris vəsaitləri (dərslik, dərs vəsaiti, metodik göstəriş, metodik rəhbərlik) və elmi nəşrlərin (elmi məqalə, konfransda məruzə, monoqrafiya) dərc olunması tələbi ilə bağlıdır. Belə ki, universitetlərin aparıcı əməkdaşlarının və müəllimlərinin başlıca vəzifəsi təhsil prosesinin iştirakçısı olaraq dərs deməkdən ibarətdir, bu isə akademik karyeraya ciddi təsir edir və onların peşəkarlıq səviyyəsinin artımına mənfi təsir göstərir. Elit Amerika universitetlərində əməkdaşlardan birinci dərəcəli elmi jurnallarda məqalələr dərc etdirməsi tələb olunur və yalnız bu halda onlarla müddətsiz müqavilələr bağlanır.

Digər qrup universitetlərdə isə, əsasən, “Dərc etdir, yoxsa məhv olarsan”

prinsipi üstündür, yəni keyfiyyətindən və impakt-faktordan asılı olmayaraq çoxlu sayda dərc olunmuş məqalələr tələb olunur. Akademik ictimaiyyətin əksər nümayəndələri artıq bu fikirdədirlər ki, dünyada elmi nəşrlərin keyfiyyəti əvəzinə, onların miqdarına daha çox üstünlük verilməkdədir. Belə ki, dərsdemə yükləri daim artır, tələbələrin sayı çoxalır, əksər müəllimlər üçün isə elmi tədqiqatlar ön plana çıxır və tədris ikinci dərəcəli işə çevrilir. Məlumdur ki, tələb təklifi formalaşdırır, buna görə də çoxlu sayda oxunmayan və kütləvi nəşrlər üçün nəzərdə tutulan jurnalların sayı artmaqdadır, bu jurnalların əsas vəzifəsi dərc edilmə fəallığını təmin etməkdir.

Cell, Nature və Science kimi aparıcı elmi jurnallarda məqalələrinin dərc olunması hər bir alimin başlıca məqsədidir və bu jurnallarda dərc olunma yeni qrantlar, vəzifələr vəd edir, habelə redaksiya heyətlərinə üzvlüyə yol açır. Bu nüfuzlu jurnallarda dərc olunmaqla elmi karyeranın uğurları təmin edilir.

Bununla yanaşı, daim dərc olunma tələbi akademik cəmiyyətin fərdiləşdirilməsinə aparır: ali təhsil müəssisələri akademik kommissiyalara və gənc əməkdaşlara kömək tələb olunan sahələrdə az vaxt sərf edirlər. Belə ki, onlar üçün əsas prioritet daha çox dərc olunmaq və xarici qrantlar əldə etməkdir, bu halda karyera artımı mümkün olur. Buna görə də, gənc alimlər özlərinin akademik karyerasının başlanğıcında belə bir fikri özləri üçün əsas qəbul edirlər ki, onların əsas vəzifəsi həqiqəti axtarmaq deyil, daha çox dərc olunmaq əsas məqsəddir. Bu isə onların peşə intizamına, keyfiyyət standartlarına və tədqiqatçı davranışlarına mənfi təsir göstərə bilər.

Dərc olunmanın miqdarı – universitetin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün tam olmayan və bir sıra məhdudiyətləri olan indikatorudur. Milli universitetlər də bazar iqtisadiyyatı şəraitində bu təsirə məruz qalır və beynəlxalq reytinglərdə yer tutmaq üçün daha çox dərc olunmağa səy göstərirlər. Dərinləşən “reyting lixoradkası” dərc olunma fəaliyyətinin əhəmiyyətini artırır, belə ki, bu, əsas aparıcı indikatorlardan biri kimi çıxış edir və reytinglərin müəyyənləşdirilməsində istifadə olunur. Reytinglərdə yerlər müəyyənləşdirilərkən dərc olunmaların keyfiyyəti yox, onların miqdarına istinad edilir, buna görə də, universitetlər dərc olunmanın sayını artırmaqda maraqlıdırlar. Belə olduğu şəraitdə isə alimlər keyfiyyəti qurban verməklə yanaşı, həm də tədqiqatın istiqamətini dəyişir. Bunun əsas səbəbi daha yüksək impakt faktorlu və digər formal göstəricilərlə nəşr olunmaqdan ibarətdir.

Müasir şəraitdə müəllimin elmi tədqiqat işləri universitetdə onun imicinə müsbət təsir edən əsas vasitələrdən və xüsusiyyətlərdən hesab olunur. Elmi nəticələr əsasən, konfranslarda səslənir, tədris prosesi isə “bağlı qapılar arxasında” müəllimlə tələbənin real dialoqu əsasında auditoriyada aparılır. Bu işin nəticəsi uzunmüddətli perspektivdə özünü göstərə bilər, yəni məzun iş düzəldikdə nəticə kimi qəbul etmək olar. Elmi tədqiqat işləri “tez xarab olan” resurslardır və

onlar, adətən, cari mərhələdə aktualdır, istənilən rəqabət mühitində isə daim potensialın artırılması tələb olunur: ildən-ilə elmi tədqiqat işləri üzrə hesabat formaları mürəkkəbləşdirilir və bu hal ali təhsilin keyfiyyətinin ümumilikdə meyarlarına da aiddir. Universitetlərin iqtisadi korporasiyalara çevrilməsi yeni tip müəllimləri tələb edir. Müəllim bu halda özünün elmi tədqiqat işləri ilə yanaşı, onun reallaşdırılmasında, yəni elmi logistikanın təşkilində iştirak etməlidir.

Elmi logistika anlayışı dedikdə, tədqiqatların real sosial məkanda və maddi-material sahələrdə tətbiqinin irəliyə aparılması nəzərdə tutulur. Artıq bu tendensiya başlanılıb. Bu isə onu deməyə imkan verir ki, elmin inkişaf mərhələləri baxımından yeni bir istiqamət – “logistika döngəsi” görünür. Onun əsas reklam şüarı bundan ibarətdir: “Hərəkət-hərəkət naminə”, yeni bilik və informasiya həqiqətin müəyyənləşdirilməsi üçün lazım deyildir, bu bilik satıla biləcək məhsul üçün gərəkdir.

Elmi logistika menecment və marketinqin əsas mahiyyətinə və funksiyalarına söykənməklə özündə elmi nəticələrin tətbiqi ilə bağlı proseslərin rasionallaşdırılmasını, elmi istehsal proseslərinin təşkilini, satış və müvafiq servisin yaradılmasını, ayrı-ayrı alimlər və bütövlükdə universitet korporasiyası üçün bu işlərin görülməsini əks etdirir. Beləliklə, qeyd etmək mümkündür ki, elm köhnə ənənəvi varlığından və fəaliyyətindən hazırda qrantların, dərc olunmaların, istinadların, reytinglərin artırılmasının baş verdiyi döngəyə, yəni yeni paradıqmaya, logistika döngəsinə doğru dəyişməkdədir.

Fikrimizcə, ali təhsil sisteminin müasir müəllimindən dünyagörüşünün bir sıra istiqamətlərdə genişləndirilməsi tələb olunur:

1) elmi tədqiqat işlərinə münasibətin yenilənməsi, öz tələbləri ilə peşəkarlıq səviyyəsinə olan tələblər arasındakı fərqlərin, yad elementlərin aradan qaldırılması;

2) mövcud vəziyyətin əsirinə çevrilməmək, elmi fəaliyyətdən, onun nəticələrindən zövq almaq və yaradıcı olmaq;

3) yeni təşkilati strategiyaların seçilməsi zərurətinə inanmaq, beləliklə kəmiyyət paradıqmasının üstün olduğu bir şəraitdə, prioritetin kəmiyyətdən keyfiyyətə keçməsinin vacibliyini dərk etmək;

4) virtual horizantları mənimsəmək, o cümlədən professional reputasiyanın əsas tərkib komponentlərindən biri kimi, virtual obrazın olmasını dərk etmək.

Universitetlərin kommunikasiya siyasəti

Biz elə bir dövrdə yaşayırıq ki, yanlış məlumatların yayılmasında əsas rol oynayan bəzi sosial şəbəkələrin sayəsində elmi biliklər şübhə altına düşməkdə, dezinformasiya isə daha geniş və sürətlə yayılmaqdadır. Bunu nəzərə alaraq, universitetlərdə çalışan alimlər tədqiqatların nəticələrini geniş auditoriyalarda fəal şəkildə və cəlbedici maneərdə yaymağı bacarmalıdırlar. Bundan başqa,

həmişə yadda saxlamaq lazımdır ki, bilərəkdən təhrif olunmuş informasiya insanların fərdi və qrup şəklində davranışına mənfi təsir göstərə bilər. Bu problemə qalib gəlmək çətinidir. Buna görə də, düzgün informasiyanın yayılması zamanı bu və ya digər formada insanlara həmin məsələ ətrafında hansı yalan məlumatların gəzdiyini bildirmək vacibdir. İnsanlarda ideoloji inamı aşkarlamaq, tərəddüdləri aradan qaldırmağı bacarmaq və bunun üçün onlara kömək etmək lazımdır.

Təhsilin beynəlmilləşməsi və ingilis dili

Xarici kolleqalar ilə əməkdaşlıq etmək müasir dünyada universitetlər üçün beynəlmilləşmənin inkişafında aparıcı fəaliyyət istiqamətidir. Onların əksəriyyəti birgə tədqiqat proqramlarını reallaşdırmağa, ikili diplom proqramlarının təşkilinə, həmçinin xarici təşkilatların fəaliyyəti ilə bağlı digər partnyor əlaqələrin inkişafına, xüsusilə inkişaf etmiş ölkələrdən olan universitetlərlə əlaqələrin təşkilinə böyük əhəmiyyət verirlər.

Beynəlxalq Universitetlər Assosiasiyasının hesabatına görə dünya üzrə tədqiqatlarda iştirak etmiş 782 universitetdən 64 %-i xarici universitetlərlə birgə proqramlar üzrə partnyorluq, 80 %-i isə ikili diplom proqramları üzrə əməkdaşlıq edirlər. Bütün təhsil sistemində getdikcə daha sürətlə ingilis dilində tədris və təhsil populyarlıq qazanmaqdadır. Universitetlərdə ingilis dilinin tədrisinin tətbiq olunması 4 mühüm amillə və əsaslarla izah olunur:

- 1) yerli məzunların işə düzəlməsi imkanlarının genişlənməsi;
- 2) beynəlxalq əməkdaşlığın genişlənməsi;
- 3) əlavə gəlirlərin əldə edilməsi;
- 4) milli və beynəlxalq səviyyədə fəaliyyətin genişləndirilməsi.

Bu amillər bir-birilə kifayət qədər əlaqəlidir:

İngilis dilində tədris və təhsil (English Medium Instruction, EMI) – əksər qeyri-İngilis dilli ölkələrdə ali təhsilin beynəlmilləşməsinin bir əlamətidir. Tələbələrin ingilis dilini öyrənməsini təşkil etmək yolu ilə tədris tədrisinə və təhsilin ingilis dilinə keçidi, akademik fənlərin ingilis dilində öyrənilməsi və tədrisi baş verir.

Təhsilin beynəlmilləşməsi şəraitində bir çox universitetlər institusional səviyyədə öz missiyalarını “qlobal səlahiyyətlərlə” “dünya vətəndaşı”nın hazırlanmasında görürlər.

Aparılan tədqiqatlar universitetlərdə 6 mühüm beynəlmilləl istiqaməti aşkarlamağa imkan vermişdir:

- 1) inzibati rəhbərliyin və strukturun yenidən qurulması;
- 2) müəllim heyətinin təkmilləşdirilməsi;
- 3) beynəlxalq təhsil proqramlarının yaradılması;

- 4) tələbələrin akademik mobilliyi;
- 5) distant təhsil;
- 6) əməkdaşlıq və partnyorluq.

İngilis dilinin geniş istifadə edilməsi həmçinin elmi metodologiyada, dərc olunmalarda öz təsirini göstərir. Sosial elmlər istiqamətində, yəni mədəni və milli reallıqların vacib olduğu elm sahələrində bu məsələ xeyli aktualdır, başqa sözlə, ingilis dilini zəif bilən alimin tədqiqatlarının mükəmməl olacağına inam azdır. Ona görə də, elmi sahələrin nümayəndələri ingilisdilli akademik arenada nəşr olunan elmi jurnalların redaktorlarının və nəşriyyatların maraqlarına səbəb ola biləcək tədqiqat mövzularına daha çox üstünlük verməyə məcburdurlar.

Başqa bir problemi humanitar və sosial elmlərə daha çox aid etmək olar. Belə ki, ingilisdilli beynəlxalq jurnallarda çoxlu sayda dərc olunma yarışına məcbur qoşulduqlarından, alimlərin əhəmiyyətli bir hissəsi yerli mətbuatda və elmi jurnallarda az dərc olunur, bu isə ictimai diskussiyanın inkişafına mənfi təsir göstərir. Məsələn, Niderlandda beynəlxalq dərc olunmalar probleminə qarşı mübarizə aparılan araşdırmalarda bu məsələlərə diqqət yönəldir. "Beynəlxalq ali təhsil" jurnalının 88-ci buraxılışında Akiyesi Yonedzava yazır ki, Yaponiyada ingilis dilində işlərin az olması humanitar və sosial elmlərin inkişafına mane olur. O hesab edir ki, ingilis dilinin humanitar və sosial elmlərdə monopoliyasının saxlanması az ehtimal olunan və arzu olunmayandır, belə ki, bu elmlərin əsasında çoxdillilik və çoxmədəniyyətlilik əsas şərtidir.

Dünya universitetlərində ingilis dilinin sürətlə yayılması, o qədər də hiss edilməyən digər bir problemin ortaya çıxmasına səbəb olmuşdur. İngilisdilli ölkələrdən olan tələbələr artıq başqa dillərə və onların öyrənilməsinə maraq göstərmirlər. Onlar əmindirlər ki, hansı ölkədə olmalarından və oxumalarından asılı olmayaraq, ingilis dilində danışacaqlar və ünsiyyətdə olacaqlar. Bu səbəbdən, kursların da sayı azalmaqdadır, həmçinin dünya mədəniyyətinin və sivilisasiyanın öyrənilməsi üzrə kurslara da maraq azalmışdır. Nəticədə, ingilisdilli ölkələrdən olan tələbələr digər dünya ölkələrinin dilləri və mədəniyyətləri haqqında çox zəif bilgiyə malikdirlər.

"İngilis imperializmi" adlanan bu problemin sadə həlli demək olar ki, yoxdur. İnkarn etmək olmaz ki, hazırda ingilis dili dünya elm və təhsilində hökmranlıq edir, eyni zamanda dünya alimlərinin və tələbələrinin formal və qeyri-formal ünsiyyətlərində əsas yeri tutur. Ümumən universitetlərdə təhsil proqramları üçün dil seçərkən ona çəkilən xərcləri və verə biləcəyi nəticələri ciddi şəkildə anlamaq və təhlil etmək zəruridir.

Ali təhsil sistemində istifadə olunan ingilis dili bu sahədəki siyasətə ciddi təsir edir. Belə ki, ABŞ və Böyük Britaniya, həmçinin digər ingilisdilli ölkələr özlərinin güclü resursları sayəsində və elmi kommunikasiyaları hesabına ali təhsil sistemində aparıcı mövqedə möhkəmləmişlər. Bundan əlavə, dünyada

nüfuzlu elmi jurnalların əksəriyyəti ABŞ-da nəşr olunduğundan bu ölkənin tədqiqatçıları və alimləri böyük üstünlüklərə malikdirlər. Bunun əsas səbəbi ekspert qiymətləndirməsi sisteminin əsas hissəsinin ABŞ-da yerləşməsi və bu mühitdə daha yaxşı məqalələrin hazırlanmasının, elmi metodologiyanın inkişaf etdirilməsinin təmin olunmasıdır.

Qeyd etdiyimiz kimi beynəlxalq səviyyədə və təhsil sistemində ingilis dili əhəmiyyətli səviyyədə fransız, alman və ispan dillərini sıxışdırmışdır, artıq bu dillərdən istifadəyə müraciətlər sürətlə azalmaqdadır. Hazırda beynəlxalq akademik cəmiyyətdə ingilis dilinin əsas akademik dil kimi qəbul edilməsinə şübhə qalmamışdır. Milli akademik sistemlər ingilis dilinin tətbiqini beynəlmilləşmə və rəqabət mühitində mühüm amil kimi qəbul edir, “dünya səviyyəsi” standartlarına çatmaqda bunu vacib sayırlar. Ona görə də, ingilis dilinin dominantlığı və dünya elmində hegemonluğu, akademik sistemdə əsas yer tutması, başqa dillərdən istifadə edən alimlər və tədqiqatçılar üçün böyük çətinliklər yaradır.

Buna görə də tədqiqatçılarımız və alimlərimiz elmi axtarırlarının nəticələrini öz fəaliyyətini beynəlxalq səviyyəli nüfuzlu nəşrlərin meyarlarına uyğunlaşdıran milli elmi jurnallarda da çap etdirə bilərlər.

Nəticə

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, modern ali məktəblərin məqsədi-öyrətmək deyil, öyrənmək olmalıdır. Müasir universitetlərdə elmi fəaliyyət üç məqsəd naminə inkişaf edir: Araşdırma yolu ilə bilik istehsal olunur; Araşdırma tədris prosesində istifadə edilərək gələcək nəsilləri bilikli hazırlayır; Cəmiyyətin və xüsusulə də, əmək bazarının ehtiyacına uyğun keyfiyyətli kadr və ya mütəxisslər hazırlayır. Tədqiqatçı özünün tədqiqatlarını tələbələrin ictimai müzakirəsinə təqdim etmirsə, heç bir halda yaxşı lektor və ya müəllim ola bilməz. Müasir dövrdə elmi fəaliyyətin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi proseslərini həyata keçirən inzibatçılar, əsasən, nəşr sayı və elmi jurnallarda istinad edilmələrindən istifadə edirlər. Elmi işçilərin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi çox ciddi ekspertizaların nəticəsi əsasında aparılmalı və elmi nəticələrin publik olaraq müzakirəsindən sonra həyata keçirilməlidir. Elmi jurnallarda dərc olunanlar və istinadların sayına görə hesablanan elmmetrik göstəricilər yalnız məlumat – yardımçı rolunu oynaya bilər. Gənc alimlər özlərinin akademik karyerasının başlanğıcında belə bir fikri özləri üçün əsas qəbul edirlər ki, onların əsas vəzifəsi həqiqəti axtarmaq deyil, dərc olunmaq üçün hazırlaşmaq və daha çox dərc olunmaq – əsas məqsəddir. Bu isə onların peşə intizamına, keyfiyyət standartlarına və tədqiqatçı davranışlarına dərin şəkildə mənfi təsir göstərə bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Ананин Д.П., Крекель Р. (2020). Иерархичность системы высшего образования // Университетское управление: практика и анализ. 24(1): 9–27.
2. Альтбах Ф.Д. (2016). Глобальные перспективы высшего образования // «Высшая Школа Экономики (ВШЭ)», (Библиотека журнала «Вопросы образования»).
3. Бугров Д.В., Соколов С.В. (2019). Легко ли быть молодым? размышления о начинающих на преподавательском треке // Университетское управление: практика и анализ. 23(4): с.151–156.
4. Балацкий Е.В. (2015). Новые тренды в развитии университетского сектора Мир России. № 4. с.72-98.
5. Ефимова В.С. (2012). Будущее высшей школы в России: экспертный взгляд. Форсайт-исследование – 2030: аналитический доклад, под ред. – Красноярск: Сибирский федеральный университет, 182 с.
6. Barnett R. (1999). Realizing the university in an age of supercomplexity. Buckingham: Open Univ. Press.
7. Дж. Салми. (2009). Создание университетов мирового класса. М.: Издательство «Весь Мир».
8. Дэвид К.К. (2017). Ловушки преподавания [Текст] пер. с англ. И.Муриан, О.Левченко; Нац. Исслед. Универ. «Высшая школа экономики». М.: Изд.дом ВШЭ.
9. Дорога к академическому совершенству: Становление исследовательских университетов / под ред. Ф. Дж. Альтбаха, Д. Салми; пер. с англ. М.: Издательство «Весь Мир», 2012.
10. Лоуренс П. А. (2011). Потерянное при публикации: как измерение вредит науке / В кн.: как теперь оценивают труд ученого. М.: МЦНМО, с. 39–45.
11. Мамедов З.Ф. (2019). Современный университет: новые вызовы и сложные задачи // Экономика и управление: проблемы, решения. 10, Volume 4(94) 2019. October. с. 110-117.
12. Мамедов З.Ф. (2018). Концептуальная дискуссия о формировании «треугольника знаний» в условиях вызовов современности: мировой опыт и реалии Азербайджана // Экономический рост Республики Беларусь: Глобализация, инновационность, устойчивость. Материалы XI Международной научно-практической конференции / Минск: БГЭУ, с. 283-285.
13. Мамедов З.Ф. (2019). Концептуальная дискуссия о формировании «треугольника знаний» в условиях вызовов современности: мировой опыт и реалии Азербайджана [Электронный ресурс] З.Ф.Мамедов // Региональная специфика и российский опыт развития бизнеса и экономики: материалы X Юбилейной Международной научно-практической конференции (г. Астрахань, апрель 2019) / сост.: Р. И. Акмаева, К. Р. Тагиева. – Астрахань: Астраханский государственный университет, Издательский дом «Астраханский университет».с. 24–26. – ISBN 978-5-8826-1156-4.

14. Məmmədov Z.F. (2020). Rəqəmsal iqtisadiyyata keçid dönməmində universitetlərin yeni missiyası: çağırışlar və gözləntilər // International conference digital economy: modern challenges. Baku, UNEC.
15. Mamedov Z.F., Mirzayev M. (2020). Reforming university finance: emerging trends, challenges and prospects// 55th International Scientific Conference on Economic and Social Development, Baku, Azerbaijan.: 25 June 2020. Book of Proceedings Vol. 2/4. p.697-708.
16. Məmmədov Z.F. (2019). Universitetlərin elmi fəaliyyətində yeni trendlər: beynəlxalq təcrübə və UNEC reallığı // Universitetlərin elmi fəaliyyətində nələrə bilmirik? Monoqrafiya. Bakı: "Şərq-Qərb".
17. Məmmədov Z.F. (2019). Biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatda universitetlər: UNEC təcrübəsi // UNEC və Türkiyə Universitetlərinin əməkdaşlıq istiqamətləri: mövcud vəziyyət və perspektivlər// Beynəlxalq konfrans – 14 noyabr 2018. Buraxılışa məsul redaktorlar – prof. Z. Məmmədov, doç. dr.Ferruh Tuzcuoğlu. Bakı: UNEC-2019.148 s.
18. Məmmədov Z. (2020). Universitetlərin elmi fəaliyyətində yeni trendlər: Beynəlxalq təcrübə və UNEC reallığı // UNEC –də elm ayılığı: məruzə və çıxışlar. Bakı: "İqtisad universiteti" nəşriyyatı, s.51-69.
19. Неборский Е. В. (2018). Трансформация стратегий развития университетов за рубежом в условиях глобальных рисков. Москва.
20. Сиберт С. (2018). «Пирамида из шампанского» в мире естественно научных журналов // Международное высшее образование // Выпуск 94 Лето s.27.
21. Преподавательский труд в современной России: трансформация содержания и оценки: монография под общ. ред. проф. А. П. Багировой; М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. федерал. ун-т. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2016. 207 с.
22. Профессиональное и Высшее Образование: вызовы и перспективы развития. Москва, 2018.
23. Стратегическое управление университетом // Материалы международной конференции 28 – 29 июня 2006 года. Тамбов Издательство ТГТУ 2006.